

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հ. Գ. ԵՄԷԼՅԱՆԻ ԿՈՒՆ

ԻՆՁՊԵՍ ՊԵՏՔ Ե ԳԱՎԱՔԵԼ
ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԸ

ՇԽՂՆԵՐ-ՇՐՇԻՄԵՆԻ ԹԵՆԳՐԱՆ

Գ Ե Յ Ա Բ Ո Շ - Շ Ր Շ Ի Մ Ե Ն Ի Կ Մ Ե 1984

Հ. Պ. ԿԱԼԱՇՆԻԿՈՎ
(Ավագ ուսուցիչ
Զինվորա-բժշկական ակադեմիայի)

633.88
4

ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏՔ Ե ՀԱՎԱՔԵԼ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԸ

Փոխադրեց Կ. Կ. ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀՆԱՅԱՐՅԱՆ

A
4603

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒՅՑՈՒՆ

62

Առաջարան

3

Ա. ՄԱՍ

1. Ինչից սկսել	5
2. Յերբ և ինչպես պետք է հավաքել դեղաբույսերը	8
3. Ինչպես պետք է չորացնել դեղաբույսերը	14
4. Բաժանելի ըույսերը պահպանելու մասին	17
5. Դեղաբույսերի վերամշակման մասին	19

Բ. ՄԱՍ

1. Ինչ դեղաբույսեր կարելի չէ հավաքել և մշակել ձորի՝
Հայաստանում	22
2. Վոր ամիսներին ինչ դեղաբույսեր են ծաղկում	26
3. Վոր ամիսներին ինչ դեղաբույսեր կարելի չէ հավաքել	36
4. Քարժ դեղաբույսերը չորացնելուց 100 քաշից ջանի տակոս
և սաաջվում	39
5. Դեղաբույսերը չորացնելուց նրանց ջանի տակոսն և կորչում	39
6. Վերջաբան	40

2 8 5 3

Պատասխանատու խմբագիր Կ. Գամալյան
Տեխնիկական խմբագիր Գ. Մ. Մարգարյան
Հանձնված է արտադրության 8/VI 1933 թ.
Ստորագրված է տպելու 13/VI 1933 թ.
Ստատոգրամատ Ե 6 : 25x176 Մովայ 1¹/₄ մանուկ
Գլավիլիտ 8153 Բ. Պատվեր № 3013 Տիրամ 2000
Типография им. Стачки 1902 г., СККПТ Ростов-Дон

ԱՌ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն

Ո՞ւմ հայտնի չեն այն բազմատեսակ ղեղերը, վոր բժիշկները նշանակում են հիվանդների համար—ղեղափոշի, հեղուկ, դեղի կաթիլներ, քսելու ղեղեր և այլն:

Մարդկությունը շատ հին ժամանակներէից, իր ցավերը բժշկելու համար, իբրև բուժիչ միջոցներ գործադրում եղանազան բուսական նյութեր—թե ամբողջ բույսերը և թե նրանց առանձին մասերը (ծաղիկ, արմատ, մզած հյութ և այլն):

Գիտական բժշկության դարգացման հետ, ժողովրդի գործածած ղեղաբույսերից շատերն անպետք են ճանաչված, մինչև անգամ վնասակար, շատերն էլ ճանաչելով վորպես իրոք բժշկական ներգործութուն ունեցող ղեղաբույսեր, գիտության կողմից ճանաչված բժշկական միջոցների շարքն են մտել:

Քոսելով ղեղաբույսերի մասին, պետք է նկատել, վոր նրանք գործադրվում են վոչ միայն անկախ կերպով ղեղորայք պատրաստելու համար (ղեղափոշի շինելու, յեփ տալու, նյութ հանելու և այլն), այլ և Ֆարբիկներում, գործարաններում այդ ղեղաբույսերից քիմիական-Ֆարմացեվտական միջոցներով ստանում են բժշկության մեջ գործադրվող այն բազմաթիվ բուժիչ ներգործութուն ունեցող մաքուր տեսքով նյութերը, վոր կան այդ բույսերի մեջ:

Ջանազան բույսեր իրենց մեջ շատ բազմատեսակ նյութեր են բովանդակում: Որինակ, մի քանիսը հարուստ են շաքարով (շաքարեղեղ, ճակնդեղ), մյուսներն ուլայով (կրախձալով), ինչպես՝ ցորենը, կարտոֆիլը, յերրորդը — յուղով, (վուշի սերմ, արևածաղիկ, տիպկանեփ), չորրորդը — տապալին հյութով (կաղնի ծառի կեղևը):

Բացի այդ նյութերից, վոր դանդում են այս կամ այն բույսերի մեջ մեծ քանակութեամբ, վոր հասնում է 20, 50, 70 և ավելի տոկոսների, զանազան բույսերի մեջ գտնվում են և մի շարք ուրիշ բաղմատեսակ նյութեր ևս՝ աննշան քանակով, վորոնք մի քանի տոկոսից ավելի չեն լինում, կամ մինչև անգամ մի տոկոսի տասնորդական կամ հարյուրերորդական մասն են կազմում: Բայց սրանց մեջ ել պատահում են այնպիսի նյութեր, վորոնցից շատերն, ինչպես գիտական հետազոտութեաններն են ցույց տվել, ահագին կուլտուրական արժեք ունեն. նրանցից շատերը (որինակ, խինինը, պիլոկարպին, ատրոֆինը մի քանի յեթերական յուղ ունեցողները և այլն) շատ զնահատելի և վոչ մի բանով չփոխարինվող բժշկական նշանակութեան ունեն:

Մեր յերկրում խոշոր հնարավորութեաններ կան թե դեղագույսերի մշակութեամբ զբաղվելու և թե մեծ քանակութեամբ հարկավոր դեղաբույսեր հավաքելու համար, վորոնք վայրի դրութեամբ աճում են. դժբախտաբար այս կարեւոր խնդրի վրա լուրջ ուշադրութեան չի դարձվել: Այս հանգամանքը կարեւոր է մանավանդ և այն տեսակետից, վոր խորհրդային յերկիրը զբաղվելով դրանով՝

1. Կարիք չի ունենա արտասահմանից հում նյութեր գնելու և այդ գործի համար վտակիներ չի ծախսի:

2. Միջազգային բարդութեանների գեղջում, արտասահմանից բժշկական բույսերի նյութեր չստանալու դեպքում չի դժար նրա սովի տխուր հետեւանքները:

3. Բժշկական բույսերի մշակութեանը և հավաքելու գործն ընդարձակելով, սխտեմատիկաբար հնարավոր կլինի ավելացածն արտահանել:

◦ Համաձայն զոյութեան ունեցող սրենցների, այն անձինք, վորոնք պարագում են բժշկական բույսեր հավաքելով կամ այդ բույսերի մշակութեամբ, ոգավում են հարկային բարտոնութեաններով:

1. ԻՆՁԻՑ ՍԿՍԵԼ

Գիտական հետազոտութիւններով հաստատված է, վեր բույսերի մեջ բժշկական ամէլի շատ ներգործութիւն ունեն այս կամ այն մասերը, դրա համար եւ վորոշ բույսի մի միայն ծաղիկներն են գործադրում. որինակ՝ յերիցուկի, ռամաղիկի (ромашка), թանթրվենու (бузина), լորու (липа) և այլն. մյուսներից արմատները — կամ մազմզուկը (որինակ աղբաղբուկը (կատվախոտը — валериана), գաբծիլ (խաշնդեղ — ревен), խոլնջանը (калян), յերբորդներից միայն պտուղը՝ նուշի, խարդալի, վուշի, չորբորդից՝ միայն տերեվները — անանուխը, մոլեխինդը (բանդին — белена), յեղեսպակը (шалфей), մատնոցուկը (наперстянка), կամ խոտը, այսինքն բույսի գետնից դուրս գտնված մասը, ինչպիսիք են՝ բարձմենիկին (յովջանը — полынь), հազաբատերևուկին, (тысяччелуест), արջընկույզին՝ (փշախնձորի — дурман) և այլն:

Բժշկական բույսերի հարցը գիտական քննութեան յենթարկելով, պարզվել է, վոր ամէլի շահեկան է վայրի բույր սերը հալածել, իսկ մյուսներն անհրաժեշտ և մշակել, վորպեսզի նրանց մեջ մեծ քանակութեամբ բուժիչ նյութեր հավաքվեն: Հետո հետազոտութիւնները ցույց են ամել, վոր միևնույն բույսերի մեջ բուժիչ նյութերի քանակը կախում ունի կլիմայական և հողային պայմաններից: Վերջապես, նայած դանազան շրջանների կլիմայական և հողային պայ-

մաններին, մի տեղ մեծ քանակությամբ, մի ուրիշ տեղ քիչ բույսեր են պատահում:

Ահա թե ինչու՞ ով մտադիր և վայրի բույսեր հավաքելով գրադվելու, ամենից առաջ պետք է պարզի, թե սվյալ վայրի վոր բույսերն ավելի նպատակահարմար են հավաքելու և վոր բույսերը մեծ քանակությամբ են բուսնում. գրա համար ավելի լավ է խորհրդակցել գործին տեղյակ անձանց— գյուղատնտեսների և դեղագործների (ֆարմացեվոտների) հետ:

Այս կամ այն բույսի հավաքելը վորոշելուց հետո՞ անհրաժեշտ և առաջ գրքերով, պատկերներով, պլակատներով,

Նկ. 1 Յերիցուկ

Նկ. 2 Հագաբուսերեվուկ

խակական ճիշտ որինակներով կամ գործին հմուտ անձանց խորհուրդներով (գյուղատնտեսների, դեղագործների) ծանոթանալ այդ բույսի առանձնահատկությունների վորոշ նշաններին, վոր այդ և ձեր ցանկացած բույսը և վոր մի ուրիշը, վոր կարող և նրա նման լինել և բուսաբանական տեսակետից՝ ազգակից, բայց բոլորովին անպետք՝ բժշկականության համար, քանի վոր նրա մեջ չկան հարկավոր շափով բուժիչ նյութեր: Որինակ՝ յերբ հավաքում են սովորական բուժիչ յերիցուկ (լուածադիկ, տես նկ. 1), այդ բույսը չպիտի խառնել ուրիշների հետ, վոր շատ նման են, բայց բժշկական նշանակություն չունեն--ինչպիսիք

են՝ դաշտային ալբանիսի (пунявка полевая), շնալվածաղիկը (ромашка сабачья) և ուրիշները: Սովորական լվածաղիկը դանաղանվում է մյուս տեսակներից նրանով, վոր նրա ծաղիկի դուրսը դատարկ է. այդ կարելի չէ տեսնել ծաղիկները կտրելուց (տես նկ. 7, բ.):

Բոլոր վերել ապածներն առավել ևս նշանակություն ունեն, վորովհետև շատ անգամ միջերկրային բույսերը ժողովրդական զանազան անուաններ են կրում, որինսակ՝ հազարտերեվուկին (նկ. 2) Ռուսաստանում մոտ 50 անուն են տալիս: Մյուս կողմից՝ շատ անգամ միևնույն անվան տակ զանազան շրջաններում հայտնի չեն բոլորովին տարբեր բույսեր. որինսակ՝ յեղիսպակը (шалфей), (նկ. 3), վոր Ռուսաստանում մշակվող բույս է, և նրա տերեւները գործ են ածում բժշկականություն մեջ, իսկ մի քանի տեղերում այդ անունով ուրիշ վայրի բույսեր կան, վոր բժշկականություն մեջ չեն գործածվում, այդպիսիներից է բարձամենիկը (յովշանը—ПОЛЫН):

նկ. 8 - ա Յեղիսպակ

Յեթե վորևե մեկը մտադիր է պարապել վայրի դեղաբույսեր հավաքելով, նա չպիտի թալանողի դեր կատարի, որինսակ՝ վայրի բույսի միայն ծաղիկները և տերերը հավաքելիս, չպետք է դուր տեղը արմատից հանի: Մաղկաբեր բույսեր հավաքելիս, չպետք է յեղածն ամբողջովին փշացնել, ընդհակառակը, պետք է հոգալ, վոր բույսի մի մասը մինչև սերմերի հասնելն անձեռնմխելի մնա, այսինքն՝ մինչև սերմն ինքնիրեն թափվի, հակառակ դեպքում՝ պետք է այդ հողամասում հավաքած բույսերի սերմերից ցանել: Ցանելը նույնպես ոգտակար է, յեթե տվյալ վայրի հողը նման է այն հողին, վորտեղ այդ բույսերն ինքնազուրկ պարգացել են, վորով շահագրգռված է հավաքողը: Սերմ

չցանելու դեպքում, տարեց-տարի գնալով՝ կփչանան այդ բույսերը (ինչպես այդ հաճախ պատահում է)։

2. ՅԵՐԲ ՅԵՎ ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏԲ Ե ՇԱՎԱԲԵԼ ԴԵՂԱԲՈՒՑՍԵՐԸ

Բույսի գեոմորֆիզիկական զուգահեռները (ծաղիկներ, տերեւներ, խոտեր) պետք է անպատճառ չոր և պարզ յեղանակին հավաքել, վորովհետեւ թրջված բույսերի չորանալն ավելի յերկար է տեւում և չորանալիս կարող են փչանալ (զույնը փոխել և կորցնել իրենց բուժական ազդեցութիւնը)։ Գետնի տակ յեղած բույսի մասերը (արմատները, մազմզուկները, պալարները — *Клубки*) նույնպես պետք է չոր և վոչ խոնավ ժամանակ գետնից հանել։

Նկ. 4 Սեվիեի

Նկ. 5 Հավաշուշան

1. Ծաղիկներ սովորաբար հավաքում են բույսի ծաղիկելու սկզբին։ Հավաքում են ձեռքով ծաղիկները կարելով, կամ կարելու հատուկ մկրատով։ Կան բույսեր, վորոնց ծաղիկները մեկ են նստած, որինակ, սելեոիկը (*Уеркозопка*) (Նկ. 4), ուրիշ բույսերի ծաղիկները հավաքված են ամբողջ

ջիկով, որինակ հովտաշուշանինը (ЛАНДЫШ) (նկ. 5), կան
այն պիսիններն էլ, վորոնք հովանոցի ձևով են դասավոր-
ված, որինակ սամիթը, անխոնը (АНУС): Բացի այդ՝ շատ
անգամ պատահում ներարդ ծաղիկներ, որինակ կաբանջա-
րը (ОДУВАНЧУК), վոր բազկացած է բազմաթիվ բաժան-բա-
ժան մանր ծաղիկներից՝ մի տեղ հավաքված (նկ. 16):

Նկ. 6 Կաբաբջար

Նկ. 7 Շեխադոզ

Հավաքած ծաղիկները թեթև շերտով դնում են զամբ-
յուղներում, բայց վոչ յերբեք տոպրակներում, վորտեղ կա-
րող են սաստիկ արորվել, վորովհետեւ շատ քնքուշ են:

Բժշկութեան մեջ գործածվող ծաղիկներից հայտնի յեն
նույնպես փոնչուկը (арника), վլածաղիկը (ромашка),
թանթրվենին (бүзүна), շնախաղողը (коровняк) (նկ. 7)
և ուրիշները:

2. Տերեվները հավաքում են գլխավորապես բույսի ծաղ-
կած ժամանակ: Բաղը կատարվում է կոթը կտարելով կամ
կարելով: Յեթե տերեվները մանր են, ինչպես որինակ աբ-
ջախաղողն է (МОЛОКЯНКА), այն ժամանակ պետք է շվերը
կտրել իրենց տերեվներով և ծաղիկներով, կամ ամբողջ
բույսը հանել և չորացնելուց հետո շվիրից ազատել, բարակ

չերտով դարսել: Բժշկութեան մեջ գործածվող տերեւներէից հայտնի յեն՝ մուլին (շնախաղողը — красовка), մուլեխինդը (белена), արջընկույզը (փշախնձորին — дурман), մատնոցուկը (наперстник), անանուխը, յեղեսպակը (шалфей), արջախաղողը (толокнянка) և ուրիշները:

3. ԽՈՅԵՐ: Բժշկութեան մեջ խոտ անվան տակ հասկացվում են բույսերի գեանից դուրս բարձրացած ամբողջ մասը, այն է՝ ցողունը տերեւներով, ծաղիկներով (և յերբեմն պլատուղներով):

Պտտերը հավաքում են այնպես, ինչպես ծաղիկները, սովորաբար բույսի ծաղկած ժամանակ: Հավաքում են դանակով կամ մանգաղով, ձեռքով քաղելն այնքան ել հարմար չէ (կարող եւ արմատահան լինել): Վորպեսզի հավաքվող խոտերն ուրիշ անպետք խոտերի հետ չխառնվեն, պետք ե չհնձել:

Նկ 8 Բեկաճի

Բժշկութեան մեջ գործածվող խոտերն են՝ սևեթիկը (черногорка), բարձմենիկը (յովղանը — полынь), դեանալեղին (золототысячник), հովտաշուշանը (ландыш), հազար տերեւուկը (тысячелистник) և այլն:

4. Կեղեւիք: Ծառերի և թփերի ճյուղերի և ջահել բների կեղեւիք սովորաբար հավաքում են գարնանը՝ տերեւները բացվելուց առաջ, վորովհետեւ այդ ժամանակ ծառի բունը և ճյուղերն ավելի հարուստ են լինում ներգործող բուժիչ նյութերով:

Կեղեւիք վրա դանակով յերկու հակադիր դիժ են քաշում, հասցնում մինչև փայտեղեն մասը և դրանց միացնում յերկու կամ մի քանի յերկար գծերով, վարից հետո կեղեւը

խողովակաձև հանում են: Հին ճյուղերի կեղեվը կարելի չէ հանել հաստ շերտով, բայց այդ այնքան էլ արժեքավոր չէ և այն նյութը չունի իր մեջ, ինչ բանի համար վոր հաժարում են:

Բժշկության մեջ լայն գործադրվող կեղեվներից մեզանոցմ հայտնի յեն կաղնու և մամխու (բեկտեների—*КРҮ-УЛИНА*) կեղեվները (նկ. 8):

Ե. Արմատներ: Բժշկական բույսերի արմատները բահով կամ փոցխով հանում են աշնանը, յերբ գետնից բարձր գտնված մասերը թառամում են, կամ վաղ գարնանը՝ մինչև նրանց դարգանալը, վորովհետեվ միայն այդ ժամանակամիջոցումն են արմատները մեծ քանակությամբ բժշկական հարկավոր հետաքրքիր նյութեր պարունակում:

նկ. 9—Մուրշ

Բժշկականության մեջ գործադրվող արմատներից հայտնի յեն՝ սուղարը (*алтея*), մուրշը (*просвирняк*) (նկ. 9), մատուռակը (*лакричник*), կուրանջարը (խուռտիկ — *одуванчик*) և գետնապալարները (*клубня*). վերջիններս էլ հաժարում են արմատների պես:

Զ. Մազվզուկները հողի տակի ցողուններն են, վոր արմատի նման փռվում են հողի տակ՝ հորիզոնական ուղղությամբ և դրանցից նոր ցողուններ են առաջանում, գետնի յերեսը դուրս գալիս, բայց վոչ նույն տեղում, ինչ վոր նախորդ տարին է յեղեր:

Բժշկականության մեջ գործադրվող դեղաբույսերը, վորոնց մազվզուկներից ոգտվում են, ազրադրուկն է (կատը վախոտ — *валериана*) (նկ. 10), խաշնդեղը (գարծիլը — *ревен*) և այլն:

Յերբ գետնի տակի ցողունը սննդարար նյութերի պաշարով լցվելու հետևանքով ուռչում է, այն ժամանակ նա

գետնապարար և կոչվում (որինակ՝ կարտոֆիլը): Բժշկական գետնապարարներից հայտնի յեն՝ աքոնիդը (аконит) և ձվատակը (խուրձի — ятрышник):

Նկ. 10 Ագրոսիս

Գետնապարարները պետք է հաճաքել դեռ ջահել ժամանակ, յերբ դեռ չեն կնճռատել և նախորդ տարվանից մնացել են հողի տակ:

7. Պատղենն առաջանում են ծաղիկները բեղմնավորվելուց հետո բուսած կոճակի զարգանալուց: Պատղենները լինում են չոր և հյութալի Չոր պտուղներն իրենց հերթին բաժանվում են՝ բացվողների (որինակ՝ լորու պատիճները և չբացվողների (որինակ՝ հացաբույսերի հատիկներ, կաղիքը, ընկույզը): Հյութալի պտուղների մեջ լինում են կորիզներ (որինակ՝ բայը, դամբուլը), հատապտուղներ (որինակ՝ հապալասին — клюква) (նկ 12), հաղարճը (ղաարղաթը — смородина), տանձը, խնձորը:

8. Սերմեր: Բժշկականության համար կարևոր սերմերը հավաքում են հասած ժամանակ: Սերմ ստանալու հա-

պետք է հավաքել կամ պտուղները, յերբ նրանք խոշոր ու հասած են (որինակ՝ խաշխաշի գլուխները), այլ դեպքում, բույսի գեանից բարձր գտնվող մասերը, կամ յերբ պտուղները մանր են. բաժանում են պտուղները և բույսը չորացնելուց հետո, թակելով հանում են:

Պտուղներից բժշկականության մեջ գործածում են կանեփի, սամիթի, հապալասու (черника), մալինայի, գինու (можжевельник), անխոնի (анис) պտուղները, իսկ սերմերից՝ վու-

չը, խարդալը (շօրչապա), նուշը և այլն. այստեղ պետք է հիշենք և այն, վոր կան բույսեր, վորոնք բազմանում են վոչ թե սերմերով, այլ սպորաներով (մանրեններով): Այդ բույսերի մանրենները դոյանում են առանձին պարկերի մեջ:

Սպորային բույսերից բժշկականության համար հայտնի յե գետնամամուռը (գետնամուշկը, *PLAGH*) (նկ. 11), այն ժշտականաչ փոքրիկ բույսը, վոր մեծ քանակությամբ ա-

Նկ. 11 Գետնամուշի

Նկ. 12 Լապալապի

նում և անտառներում: Այդ բույսի հասկերը հավաքում են, չորացնելուց հետո թափ տալիս նրա դեղին դույնով փոշին, վոր այդ բույսի սպորներն են:

Պոսելով դեղաբույսերը հավաքելու մասին, պետք է նկատել, վոր յերբեմն շատ դեղաբույսեր իրենց մեջ պարուակում են շատ թունավոր նութեր, դրա համար ել պետք է հավաքելու ժամանակ վորոշ զգուշություն ունենալ:

Թունավոր դեղաբույսերից հայտնի յե աքոնիտը, շնախաղողը, մոլեխիսզը (բանդին), արջընկույզը (*ДУРМАН*), մատնոցուկը և այլն: Այդպիսի բույսերի հետ դորժ ունենալիս պետք է ձեռները բերանին, քթին, աչքերին չմոտեցնել և դորժը վերջացնելուց հետո՝ ամեն անգամ ձեռքերը մաքուր լվանալ:

4. ԻՆՁՊԵՍ ՊԵՏՔ Ե ԶՈՐԱՑՆԵԼ ԴԵՂԱԲՈՒՅԱՆԸ

Շատ քիչ դեղաբույսեր կան, վոր դործածվում են թարմ գրուժյամբ, որինակ՝ հովաաշուշանը (ΛΟΚΘΥΣΑ), վորից խմելու դեղ են պատրաստում, ջրի մեջ պահելով՝ հյութը հանում: Իսկ սովորաբար բժշկական նպատակների համար ոգտագործվում են չորացրած բուսական նյութերը:

Ինդարույսերը չորացնելու վրա հավաքողները պետք է լուրջ ուշադրություն դարձնեն, վորովհետև չորացնելու յեղանակից է կախված հավաքած հում նյութի լավորակության աստիճանը և նրա արժեքը:

Նախ քան չորացնելը, հավաքած բուսականությունը պետք է ջրկել, ընտրել, դեն ձգել դեղնած, միջատներով ծածկված տերևները, ծաղիկներն առանձնացնել իրենց կութերից և կլած տերևներից, սերմը մաքրել վորոշ և մաղով անցկացնել, վոր կողմնակի խառնուրդ չմնա մեջը, արմատները և արմատապտուղները (պալարները) հողից մաքրել, թափ տալով կամ խոզանակով, կամ սառը ջրով լվանալով:

Բացի այդ՝ արմատները և մազմզուկները շատ անգամ պետք է լինում մաքրել յերկրորդական արմատներից կամ նրանց ծածկող կեղևից, դանազան մեծությամբ ձեռքով կտրատելով, որինակ՝ մատուտակի (ΛΑΚΡΥΧԱՆՈՒ), խաշուդեղի (ΡΕΒΕΧԻ) և տուղաի արմատները կեղևից մաքրում են և ընդհակառակը կաղնջանի (ΚΑΛΓΑՆ), բաղեղի (ΖΜΕՅՅԱΚ) և ուրիշների մազմզուկները կարիք չեն դրում մաքրելու: Արմատները, կեղևը և ուրիշ բուսական նյութերը կտրատելիս, աչքի առաջ պետք է ունենալ և այն, վոր նրանցից մի քանիսը տապալին նյութեր ունենալով՝ յերկաթե դանակին քսելուց սևանում են. այդ դեպքում պղնձից կամ արույրից (ΛΑՄΥՆԻ) շինած դանակներ պետք է գործածել:

Ինդարույսերը չորացնում են քաց ողում, սարայի տակ, տանիքի տակ, հատուկ շինած չորանոցներում:

Չորացնելու գլխավոր և հիմնական պահանջը շուտ չորս-
նասն և: Բուսական նյութերը պետք է բառ հնարավորու-
թյան շուտ չորացնել, վորովհետև բույսի մեջ գտնվող ա-
ռանձին նյութերը, ջրի ներկայութեամբ քիմիական փոփո-
խութեան են յենթարկվում և դրա հետևանքով լուսական
նյութերը մասամբ կամ ամբողջովին կորցնում են իրենց
բուժիչ հատկութեանը: Բացի այդ, շնորհիվ բուսական նյու-
թերի մեջ յեղած խոնավութեան, հաջող պայմաններ են
ստեղծվում բորբոսի և փտելու զարգացման, վորից ապ-
րանքը բուրբոսովին անպետքանում է:

Թե ինչքան ջրով հարուստ են հավաքվող բույսերի
նյութերը, ցույց են տալիս հետևյալ թվերը— միջին թվով
տերևները չորացնելիս կորցնում են իրենց քաշի 80 տո-
կոսը, խոտերը և ծաղիկները՝ մինչև 75 տոկոսը, արմատ-
ները և մազմզուկները՝ մինչև 60 — 65 տոկոսը, կեղևանքը՝
45—50 տոկոսը (ամենից քիչ ջուր լինում է սերմի մեջ):

Իրա համար ել չպիտի զարմանալ, վոր հավաքած մի
կլիտդրամ յերիցուկի ծաղիկներից՝ չորացնելուց հետո ստաց
վում է միայն 250 դրամ չոր նյութ կամ կատվախոտի
(САЛЕРУАНА), թարմ արմատներից՝ մոտ 350 դրամ չոր նյութ
և այլն:

Իրրև կանոն, պետք է գիտենալ, վոր դեղաբույսերը չի
կարելի արել տախ չորացնել, վորովհետև ա) ծաղիկները և
կանաչ մասերը կորցնում են իրենց գույնը (սևացած խո-
տերը բժշկականութեան մեջ անպետք են), բ) նրանց միջի
բուժիչ նյութերը կարող են լուծվել, և դրանից ապրանքի
արժեքը կընկնի:

Կանոնավոր չորացնելու գլխավոր պայմանն է հարկա-
վոր տաքութեան մեջ պահել (35 — 45⁰ Ցելս.) և չորացած
ապրանքն արեղակի ուղղակի լույսից հեռու պահել:

Իրա համար ել բաց որում չորացնելը սովորաբար կա-
տարում են չոր և տաք որերին, բայց անպատճառ շվա-

քում: Մի քանի արմատապտուղներ չորացնելուց առաջ պետք է յեռման ջրի մեջ կոխել, այս անում են ձվատակը (խորթձի, ЯМРЫАНАК), գետնապալարը չորացնելիս, այն նպատակով, վոր վնչնչանա նրա ծլելու ընդունակությունը: Յեռման ջրի մեջ պահելուց հետո այդպիսի գետնազնդերը յեղջուրանման են դառնում:

Չորացնելու ամենալավ միջոցը՝ ամբողջ ամառվա ընթացքում ծածկած սարայի կամ թիթեղյա տանիքի տակ պահելն է, մանավանդ յեթե հասակին փայտե տախտակներ լինեն փռած և կողքերի պատուհանների միջոցով շարունակ ողափոխություն լինի: Բացի այդ, սարայի մեջ ձողեր են դնում և նրանց վրա կտավի մագեր տեղավորում՝ բուսական նյութերով, կամ մողերը կախ են տալիս:

Գյուղական տնտեսության մեջ գարնանը և աշնանը հով ժամանակին ղեղաբույսերը չորացնելու համար կարելի չե ոգտվել նաև ուսական վառարանով: Յերը հաց թխելուց 6 — 7 ժամ հետո վառարանի տաքությունն իջնում է 60 — 70°, իսկ առավոտյան դեմ՝ մինչև 35 — 40° (ըստ Յելս.), վառարանի ներսը լավ մաքրում են և նրա մեջ հաստ թուղթ, խսիր կամ յեղեգնից պործած փուռց փռում. հավաքած բուսական նյութերը, պտուղները չորացնելու համար փռում են 60 — 70 աստիճանի մեջ: Այսպես կարելի չե չորացնել հատապտուղները և այլ հյութալի մթերքները, իսկ տաքությունը 35 — 40 տոկոսի իջեցնելուց՝ խոսեղեն և մյուս քնքույր նյութերը:

Մեծ տնտեսությունները, վորտեղ հատկապես պարապում են ղեղաբույսերի հում նյութեր պատրաստելով, պետք է ամեն կերպ ապահովված լինեն փոշուց տնային կենդանիների և թռչունների ֆուսս տալուց:

Այժմ մնում է մեզ մի քանի խոսք ասել նաև այն մասին, թե ի՞նչ կերպ պետք է բույսի այս կամ այն մասը չորացնել:

Մադիկները, տերեւները և խոտերը չորացնում են քաղից անմիջապես հետո: Իրա համար խորհուրդ չեն տալիս կապուկներ շինել, վորովհետև կապուկների միջի մասը վատ հատկութուն և ստանում: Ամենից լաջն այն է, վոր չորացնելու նյութը փովի բարակ և փափուկ շերտով կտավի, մադի կամ տախտակե փոռոցների վրա: Չորացնելուց հետո ծաղիկները պետք է թեթև կերպով մատների արանքներում հարելով փոշիացնել, իսկ տերեւները հեշտ են կտրատվում:

Արմատները, մազմզուկները, պալարները, շատ անգամ չորացնում են թելի կամ պարանի վրա անցկացրած (որինակ՝ խաշնդեղի (ревен) և ձվատակի (Ятрышник) գնդերը:

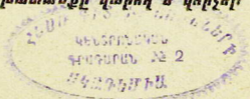
Ինչ վերաբերում է արմատներին և մազմզուկներին, կարելի չե դրանց թույլ տալ բացառիկ հանգամանքներում արևի տակ չորացնել: Չորացրած արմատները ձուլիս պետք է կտրատվեն և վոչ թե կռանան, ձկվեն:

Հյութավի պտուղները՝ մորին (МАЛИНА) և այլն հարսար են, ինչպես ցույց տվինք, ուստի վառարանի մեջ չորացնել: Պետք է այդ պտուղները բարակ շերտով փուկ մադերի, խախալների և ուրիշ հարմար բաների վրա և այնպես չորացնել, վոր մի կողմը շատ չայրվի, մյուս կողմից մասերը չբաժանվեն, չկպչեն գնդեր դառնան և պահելիս չբորբոսեն:

Սերմերը, վոր սովորաբար հալածում են կատարյալ հասունությունից հետո, թե պինդ են լինում և թե քիչ ջրիկ, չորացնելու քիչ հոգս են պահանջում, կարելի չե չորացնել մինչև անգամ բաց ոդում:

4. ԲՈՒԺԱԿԱՆ ԲՈՒՅՍԵՐԸ ՊԱՀՊԱՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ինչպես ասելու չորացնելով դեռ չի վերջանում նրանց հագատարությունը: Չորացրած բուսական նյութը, մինչև նրա ծախու հանելը, պետք է տաք պահպանել, ապա թե վոչ հալածողի աշխատանքը կարող է կորչել:

Ձորացրած բուսական նյութը պետք է բուրբովին չոր, լավ քամհար, արեգակի վառ լույսից պաշտպանված տեղում պահել:

Մի շարք հոտավետ դեղաբույսեր (որինակ՝ անանուխը, նարդոսը — (ΛΑΒΑΗΘΑ) և այլն, վորոնք իրենց հոտը հեշտությամբ են կորցնում, պետք է պահել անպայման հով տեղում: Տաք բնակարանում պահելուց կչորանա և կարող է փշրվել:

Բուսական նյութերի համար շատ վտանգավոր և խոնավությունը⁶, վորը, ինչպես հայտնի յե, նպաստում է բորբոսանելուն, փտելուն, բուժական ներգործող նյութերի լուծվելուն: Բուսական նյութերը պահեստում նույնպես փոշուց և միջատներից պետք է պաշտպանել. փոշին և միջատները հաճախ փչացնում են ապրանքը, որինակ՝ միջատներից հեշտ են վնասվում խաշնդեղի (ревен) մազմզուկները, խտուտիկի (одуванчик) արմատները և այլն:

Հավաքած թարմ, հում դեղաբույսերը պետք է պահել փայտի արկղներում կամ տակառներում, նրանց չորս կողմը թուղթ փռած: Այն բուսական նյութերը, վորոնք իրենց մեջ հոտավետ և հոտը հեշտ կերպով կորցնող նյութեր ունեն (որինակ՝ անանուխի տերևները, նարդոսի ծաղիկը և այլն), պետք է պահել լավ ծածկվող ապակյա կամ թիթեղյա բանկաներում, ուրիշ բուսական նյութերից հեռու:

Այն բույսերը, վորոնք թունավոր նյութեր ունեն, ինչպես մոլիխինդը (белена), շնախաղողի (красоска), արջընկույզի (бурман) տերևները, պետք է մյուս բուսական նյութերից նույնպես առանձնացած պահել, վորպեսզի դրանք իրենց թունավոր նյութերով չվարակեն մյուսներին (թունավոր՝ բուժական նյութերի տեղը յերեխաաներին անմերձենալի պետք է լինի):

⁶ Ձորացրած բուսական նյութերը շատ զեղջուկ ունի խոնավությունը ծծելու ընդունակություն են ունենում:

Մորու (МАЛУКА), հապալասու (ЧЕРНИКА) պտուղները քսակներում կախված են պահում միջանցիկ ողի մեջ, վոր չի թողնում նրանց մեջ միջատների թրթուռներ զարգանան:

Ապրանքը վորեւ տեղ ուղարկելիս պետք է հոգալ նաև նրա կանոնավոր տեղավորելու մասին, վորովհետև նա հեշտ է փշրվում և խոնավանում. տերևները և ծաղիկը լավ է արկղներում կամ տակառներում պնդացնել, իսկ այն նյութերը, վորոնք փշրվելուց կամ խոնավանալուց ապահով են (արմատները, սերմերը), առանց յերկյուղի կարելի չէ պնդացնել քաթանի քսակների կամ խսիրե պարկերի մեջ:

5. ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Դեղաբույսեր հավաքելու մասին խոսելով, մենք գլխավորապես աչքի առաջ ենք ունեցել վայրի բույսերը: Մակայն բացի վայրի դեղաբույսերից, վոչ պակաս բժշկական նշանակութուն ունեն, ինչպես հիշել ենք, նաև մշակվող բույսերը:

Բժշկական բույսերի մշակման հարցը շատ ընդարձակ է և պահանջում է մանրամասն պարզաբանութուն, վոր չի կարող մտնել այս գրքույկի շրջանակի մեջ, այդ պատճառով ընդհանուր գծերով միայն կշոշափենք:

Մշակության համար դեղաբույսերը ընտրելիս պետք է գիտենալ, թե ինչ բույսերի պահանջ կա և թե արդյոք այդ բույսերը հարմարվում են տեղական կլիմայական պայմաններին, ինչպևս պետք է նրանց բազմացնել (սերմով, կրտսններով, արմատներով, բաժան-բաժան անելով և այլն), վորտեղ և ի՞նչ տեսակ սերմեր պետք է ձեռք բերել, ցանքի համար ինչպևս պետք է պատրաստել հողը, ի՞նչպիսի պարտանյութերով պետք է հողը բարելավել, ծլածներին ի՞նչպիսի խնամք պետք է տանել և այլն:

Ռուսաստանում և Անդրկովկասում մշակվող զեղարույսերից հայտնի յեն՝ տիզականեփը, անանուխը, աղբաղբուկը (կառավարտար — валериана), գերչակը, անխոնը, յեղիսպակը (шалфей), շնախազողը (բյանգին — красовка-белладонна), մասնոցուկը — (наперстянка), քեմոնը (չամանը тмин) և այլն:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Մեզ մնում է մի քանի կարևոր հանգամանք ևս շեշտել, վորոնցից կախված է դեղարույսերի հավաքման հաջողությունը: Առաջին պիտում ասացինք, թե ինչից պետք է սկըսել զեղարույսերի հավաքման գործը: Շեշտել ենք, վոր անհրաժեշտ է նախապես, ճիշտ և բազմակողմանի ծանոթանալ այն բույսերին, վորոնք նշանակված են հավաքելու համար, փորձի համար՝ ամբողջ բույսը վերցնել (իր տերևներով, ծաղիկներով, արմատներով), չորացնել լրագրի թղթի կամ փաթաթելու գորշ թղթի մեջ, թեթե ճնշման տակ (մի քանի անգամ թուղթը փոխելով, բույսի չորանալու ընթացքում), այդ չորացրած բույսերը ցույց տալ պիտակ մարդկանց (դյուրաշատեսներին, զեղագործներին) կամ ներկայացնել այն հիմնարկության, վոր կզնի այդ ապրանքը պատրաստողից:

Ավելորդ էի լինի վերցնել նաև պատրաստելիք ապրանքի նմուշները, հաստատ իմանալու համար, թե ինչ տեսքով ապրանքը պետք է հանձնվի:

Յերրորդ գլխում արդեն ցույց տվինք, վոր արմատները և մազմզուկները չորացնելուց առաջ պետք է կեղևից մաքրվեն, մյուսներն իրենց կեղևի հետ չորացվեն, մի քանիսը ամբողջովին պետք է չորացնել, մյուսներն առաջուց մանրացնել կամ կտորների բաժանել և այլն:

Հում զեղարույսերն անպայման պետք է լավ հատկություն ունենան և բուսական նյութի հետ շահադիտական նպատակներով յերբեք չպետք է խառնել նրա նման այ

խառնուրդ, վոր ավելի հեշտությամբ և հավաքվում: Դեղա-
բույս միտերող կազմակերպությունները հնարավորություն
ունեն կեղծիքը բաց անելու:

Վերջացնելով մեր զբույցը, չենք կարող մի անգամ ևս
չեղանել այն հանգամանքը, վոր դեղաբույսերի մշակության
և նրա հավաքելու գործը չի կարելի շտապ ու վազ ձեռնար-
կել: Նախապես պետք և ամեն ինչ լավ մտածել, կշռել, խոր-
հրդակցել դիտակ մարդկանց հետ, կարգալ հասկանալի լեզվով
զբված զբքույկներ, նայել դեղաբույսերի նկարները և այլն,
իսկ յեթե դեղաբույսերի մշակման և հավաքման գործը կա-
տարվի առանց այդ նախապատրաստական աշխատանքի,
կարելի չե հենց առաջին քայլափոխում շատ սխալներ անել
և երեսփափված ձեռք քաշել այդ գործից:

1. Խ. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՆՉ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐ ԿԱՐԵԼԻ ՅԵ ՀԱՎԱՔԵԼ ՅԵՎ ՄՇԱԿԵԼ

Մեզնում Անդրկովկասում գյուղական բնակչութիւնը շատ անդամ թզուվում և վայրի բուսած այս կամ այն բժշկական բույսի մտսերից — արմատից, տերեւից, սերմից, ծաղկից: Այդ վայրի դրութեամբ բուսածները չեն կարող բազմաբարել ներկա պահանջները, մանապէս, վոր շատ տեղ նրանք փչացել, սպառվել են, մնում և այժմ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել նրանց մշակութեան վրա, քանի վոր դեղաբույսերը տնտեսութեան արդյունավետ ճյուղերից մեկն են և մեր յերկրի կլիմայական և այլ պայմանները շատ նպաստավոր են գոնե մի քանի տեսակների մշակման համար: Ծիշտ և, դեղաբույսերի մշակութիւնն ավելի աշխատանք և պահանջում, քան հացաբույսերի մշակութիւնը, բայց դեղաբույսերի տված արդյունքը շատ ավելի յի:

Պատերազմից առաջ Ռուսաստանից մեծ քանակութեամբ դեղաբույսերի տերեւներ, սերմեր են արտահանուել և վերածաշակված՝ 20 — 30 անգամ ավելի բարձր գնով, մեր դեղատներում ծախվել:

Այժմ շատ նահանգներում, ինչպես՝ Յարոսլավի, Տուլայի, Վորոնեժի, Տամբովի, Կազանի և այլ տեղերի գյուղացիները պարապում են մեծ քանակութեամբ միայն անասուի (նյանա — *мясо*) մշակելով, վորից յեթերական յուղ են պատրաստում գործարաններում: Տամբովի նահանգում

անանուխը ցանում են ծխախոտի քաղից հետո. նրա մշակութան համար առաջուց շիթիլանոց են պատրաստում և օջանդից ցանքատեղը փոխադրում և 6 վերշոկ մեկը մյուսից հետո տնկում, ջրում, քաղհանում, հողը փխրացնում և տերևը հավաքում ծաղկելուց առաջ: Մեծ ցանքատեղում մինչև անգամ հնձում, են մանգաղով, իր տեղում թողնում, վոր չորանա, հետո հավաքում են, թակիչով (պո) ծեծելով մտնրացնում, լցնում են քսակները և գործարան ուղարկում. բայց ավելի լավ է քաղելուց հետո շուտով քամհար տեղ փոխադրել, սաբայի տակ չորացնել, վոր իր կանաչ գույնը պահպանի: Յուղ պատրաստելու համար քաղը լինում է միանգամից, ծաղկելուց հետո, ոգոստոսին:

Անանուխի պահանջը մեծ է, նրա յուշը միայն դեղատներում չի դործածվում. կանֆիա, հոտավետ յուղեր, սապոն և դանազան քաղցրավենիներ պատրաստելու համար անանուխ են դործածում:

Անանուխի մշակությունը հաջող կգնա խոնավ հողերում, մեր այն դաշտավայրերում, վորտեղ ծխախոտի մշակույթ կա: Անանուխը կարող է 2 — 3 տարի միևնույն տեղում մնալ, լավ բերք տալ, հետո կարելի չէ պարարտացնել հողը, նորից հերկել, փոցխել, հին արմատներից անանուխը նորից կենդանութուն կստանա և 2 — 3 տարի կա բերք կտա: Մի հեկտար տեղից կարելի չէ ստանալ 7 — 16 ցենտներ չոր տերև, առաջին տարին շատ, մյուս տարիներին՝ քիչ:

100 կիլո չոր տերևից ստացվում է 2 — 2¹/₂ կիլո անանուխի յուղ, կամ մի հեկտար տեղից՝ 12 — 40 կիլո յուղ:

Բայց միայն անանուխը չէ, վորի վրա պետք է մեր ուշադրությունը դարձնենք: Կան մի շարք դեղաբույսեր, վորոնց մշակության փորձեր յեղել են մեզնում Պորհ. I տնտեսությունում Ղօրաքիլիսայում, Քեթեանում և լավ հետևանք են տվել Այդպիսիներից են՝ արջընկույզը, թուրինջխոտը (melissa), յեղեսպակը (шалфей), աղբադրուկը

(валериана), խնկածաղիկը (майоран), մատնոցուկը (но-
перстянка), խաշդեղը (ржевек) և այլն:

1. Յերիցուկը (լվածաղիկը — ромашка) (նկ. 1.) վայրի
զրուխամբ շատ տարածված և լեռնային շրջաններում
Առաջներում մեծ արտահանութայն նյութ էր՝ «Արագած»
անունով: Ծաղիկները հավաքում են մայիսից, չորացնում
կիսամութ, քամհար լնակարանում, թիթեղյա կտուրի տակ,
բարակ շերտով, փռելով փալասի վրակ շուտ-շուտ շուտ
տալով: Յերիցուկը ծառայում է վորպես քրտնաբեր միջոց,
գոդոցի դեմ: Նրա խաշուեն ծառայում է ծակոցի առաջն առ-
նելու, իսկ ծաղիկը՝ լվերը կտտորելու համար: Յերիցուկը
մշակելու համար սերմը սովորաբար աշնան են գցում — յեր-
կար, բայց նեղ ածուների մեջ, վոր հեշտ լինի մուլախոտերը
միջից հեռացնել: Ծաղիկները հավաքում են հաջորդ տարին,
դեռ բոլորովին չհասած ժամանակը, վոր չլթափվի:

Կա յերիցուկի ընտիր տեսակը — նոռմեյտեղան յերիցուկ,
վորը բազմամյա բույս է 30՝ սանտիմետր բարձրութայմբ
արմատների մազմզուկները գրեթե հորիզոնական ուղղու-
թյուն ունեն: Յողունները բազմաթիվ են և ճյուղավորված.
ցողունի և ճյուղերի ծայրի դամբյուղիկները բավական խո-
շոր են՝ 2 — 3 սանտ. շրջագծով:

Ծաղիկը հավաքում են, յերը ծաղկային դամբյուղիկները
բոլորովին բացվում են. հավաքելուց շուտով պետք է չո-
րացնել, հետևելով, վոր գույնը չկորցնի: Բազմացնելու հա-
մար աշնանը հանում են նրանց արմատները, մաս-մաս
անում, չերմոցում տեղավորում, ձմեռն անցնելուց հետո
գարնանը հանում, ցանքատեղը փոխադրում և շարքերով,
25—30 սանտիմետր մեկը մյուսից հեռու, տնկում: Ամառը
քաղհանում են մուլախոտերը, շոգերին ջրում և 3 — 4 տարուց
հետո առաջիկա ձևով նոր տեղում նորից տնկում:

2. Բադասերիկը (յովշանը — ПОЛЫН) նույնպես շատ տա-
րածված է թե՛ լեռնամասերում և թե՛ դաշտավայրերում

վայրի դրությամբ. գործ են ատում նրա ծաղկած մասերը. մայիսին, հունիսին քաղում և շվաք տեղում չորացնում. նա ծառայում է վորպես դեղ վորկորուռուցի (30 ЛОМУХА) դեղ-նացալի (ЖЕЛТУХА) և բշտիկներ դուրս գալու դեմ:

3. Մոլեխիֆնդը (բանդին -- БЕЛЕНА) թունավոր բույս է և տարածված է թե՛ամբողջ Ռուսաստանում և թե՛ Անդր-կովկասում: Բուսնում է բնակարանների մոտ, ցանկապատերի տակ, թափված աղբատեղերում. ձեռք տալիս կպչուս է, տերևները խիտ են, խոշոր, ատամնաձև, ծաղիկը մուգ դեղին դույնով, բաց մանուշակագույն շղերով: Ամբողջ բույսը ծանր և անախորժ հոտ ունի: Տերևները հավաքում են հունիսին, ծաղկած ժամանակը, չորացնում են քամհար տեղում, բայց վոչ արևի տակ. չպետք է թողնել վոր չորացնելիս տերևները մուգ դույն ստանան:

Մոլեխիֆնդը ծառայում է ինչպես հանգստացնող միջոց, նա ոգնում է շղաձգության դեմ, մեղմացնում է ցավերը:

Մշակված մոլեխիֆնդի տերևներն ավելի արժեքավոր են, քան վայրի տեսակինը, նրանք բժշկական նյութեր ավելի շատ են պարունակում: Կարելի չէ մշակել ամեն վայրում, վորտեղ նա վայրի դրությամբ է բուսնում է:

Պատերազմից առաջ տարեկան արտահանվել է Յեվրոպա մինչև 25.000 փութ մոլեխիֆնդի տերև:

4. Աբզրնիգուլը (փշախնձորին -- ОУРМАН) սաստիկ թունավոր բույս է, տարածված է հարավային Ռուսաստանում և Անդրկովկասում. բուսնում է աղբատեղերում, բանջարանոցներում, պարարտ և քիչ ավազային հողերում. բույսերի բարձրությունը հասնում է $1\frac{1}{2}$ — 2 արշինի, ցողունը շատ շիվեր ունի, տերևների մասն ավելի բաց գույն ունի, քան ներքևի մասը, ծաղիկները խոշոր են, մի-մի հատ և ճերմակ. սերմը դանվում է պտղի մեջ, վոր ծածկված է փշիկներով:

Գործադրում են թե՛ տերևները և թե՛ սերմը. տերևները հավաքում են հունիս-հուլիս ամիսներին, ծաղկելու ժամա-

նակ, չորացնում են վոչ արևի տակ, սարայներում, քամկար
և տաք տեղում:

Սերմը հավաքում են ոգոստոսին, յերբ պտուղներն
սկսում են իրենց կանաչ գույնը կորցնել: Պտուղները քա-
ռում, չորացնում են, մինչև վոր ճաքճքվում, բացվում են:
Հասած սերմերը պետք է սև գույն ունենան:

Տերևները ծառայում են վորպես ջղերի վրա սաստիկ
ներգործող և ցավերը հանգստացնող միջոց, բացի այդ՝
նրա խաշուն ծխախոտի պես լավ
միջոց է թրթուռները վաճնչացնելու
համար:

Նկ. 3 բ.—Յեղեսպակի տե-
սակը ծաղիկներով

խոտանման, ունի շատ ճյուղեր՝ գորշավուն կարճ մազիկներ-
բով ծածկված, տերևների յերկարությունն առանց կոթիկ-
ների հասնում է 4—5 սանտիմետրի, լայնությունը՝ 2,5 ս.:
Ծաղիկները խոշոր են, կրկնաշրթունքներով, կապույտ-մա-
նիշակագույն գույնով:

Բաղմացնում են թե արմատներով, վորպես բաղմամյա
բույս, թե կտրոններով և թե սերմն ուղղակի ցանքատեղում
շարքերով ցանելով:

Տերևները զործ են ածում բերանը վողողելու համար, կամ ներս են ընդունում՝ վորպես կպչուն և պնդացնող միջոց: Տերևը հավաքում են ողոստոսին, ծաղկելուց առաջ, չորացնում են սարայներում և կաուրների սակ:

Նկ. 13 Խաչնդեղ

Ռուսաստանում & արտասահմանում շատ տարածված և յեղեսպակի մշակութունը, նրանից ստացվում է անուշահոտ յեթերային յուղ, վոր խառնում են թանդարժեք ոժանելիքներին և սապոններին:

Ծաղիկները շատ մեղրանյութ ունեն և լավ համ ու հոտ, շատ դրավիչ են մեղունների համար:

6. Խաչնդեղը (գարծիլ, խավարծիլ—*peven*) սիրում և թեթև կրային և գանձային հող, նրա պահանջը մեծ է, շատ շահեկան բույս է, սակայն մոտ 10 տարուց հետո յեն նրա արմատները կատարելապես զարգանում և ձեռքի հաստության հասնում:

Գործ են ածում արմատները, վոր հավաքում են ողոստոսից: Արմատներն առաջ քամնար տեղում թառամեցնում— ճլրեցնում են, կտրատում և չորացնում հատուկ շինած վառարանում, կամ սովորական վառարանի մոտ դնելով: Նա զարծ են ածվում արյունային փորլուծության ժամանակ, փոքր չափով ծառայում և վորպես ստամոքսը պնդացնելու միջոց, իսկ մեծ չափով՝ վորպես թուլացնելու միջոց:

7. Փուլիբեյլոսթ (MELISSA) կարելի յե մշակել թե հարավային Ռուսաստանում և թե մեղնում, վորտեղ բուսնում և և վայրի դրությամբ:

Այս բույսը հասնում է մինչև 2 մետր բարձրության, ցողունը ճղավոր և և ծածկված բմբուլով, տերևներն ընկած են դեմ ու դեմ, ծաղիկները ճերմակ են կամ կարմիր:

Տերևները քաղում են հուլիսին՝ ծաղկած ժամանակ, չորացնում շվաքում՝ սարայի կամ կտուրի տակ:

Թուրինջխոտը ծառայում է վորպես փքահան և թեթև չրզուղ միջոց:

8. Հագադասեղեղուկը (*тысячелестник*) (նկ. 2) բուսնում է դաշտերում, բլուրների վրա, չոր մարգագետիններում և թփերի արանքներում. ցողունը հասնում է 5 — 8 վերջով բարձրության, տերևները քիչ բարձր են, ծաղիկները գտնվում են մանր ցողունների ծայրերին: Գործ են ածվում ծաղկազուլիները, տերևները:

Տերևները հավաքում են մայիսին, խակ ծաղիկները հուլիսին: Չորացնում են շվաք տեղում: Մառայում է իբրև ստամոքսի և աղիքների դեղ, ինչպես և մաշախլի (*геморрой*) դեմ և քրտինք բերելու միջոց. գործ է ածվում և վերքի դեմ:

9. Մասեցուկը (*каперстянка-красная*) Անդրկովկասում բուսնում է շատ տեղերում վայրի գրությամբ, սիրում է տաք տեղ, առաջին տարին զարգանում է արմատը և կարճ ցողուն է արձակում մի քանի տերևներով. յերկրորդ տարին ցողունը շվեր չի արձակում. ունենում է քիչ տերևներ և վերևի մասում մատնոցաձև վարդակարմիր ծաղիկներ:

Ցերկրորդ տարվան և բույսի միջին մասի տերևներն են գործ ածում, ծաղկած ժամանակը հավաքում են տերևակոթերը և տերևի միջի ջղերը հեռացնում են, քիչ տաք տեղում պահում:

Մատնոցուկը շատ գնահատելի բժշկական բույս է. նրա մշակության վրա ուշադրություն պիտի դարձնել, ձմեռվա ցրտահարությունից պաշտպանել. նա լավ աճում է թե սևահողերում, թե կավային և տիղմով հարուստ տեղերում: Թարմ աղբով պարարտացնելը և կամ շատ կրային հողը փստս է տալիս:

Մի հեկտար տեղի վրա պահանջվում է 200 — 400 գրամ սերմ, վոր ցանում են շիթիլանոցում ապրիլի սկզբին. 7 — 10

որից ժլում, դուրս ե գալիս: Յերբ մայիսին 3 — 4 տերեւ ե ունենում, տեղափոխում են ցանքատեղը ե շարքը շարքից ու թուփը թփից 12 վերջով հեռավորութեան վրայ տնկում են:

Քաղհանը, ջրելն անհրաժեշտ ե, ցողունի վերեւի ե ներքեւի տերեւներից մի քանիսը պետք ե պահել, վոր ուժ տան սերմի հասնելուն:

Մի հեկտար տեղից ստացվում ե 15 — 25 ցենտներ թաց տերեւ, կամ 3 — 5 ցենտներ չորը:

10. Տիգկանեփ (դենագերչաիը — клещевина): Տիգկանեփը յուղատու բույս ե, նա հաջողութեամբ կարող ե մշակվել այն բոլոր շրջաններում, վորտեղ աճում են՝ խաղող, բամբակ, ծխախոտ ե ջերմութեան սիրող ուրիշ բույսեր: Տիգկանեփը մեղնում միամյա բույս ե, բայց այն յերկրներում, վորտեղ ձմեռը տաք ե, ցրտութեան չկա, նա բազմամյա բույս ե ե յերկար տարիներ ապրում ե, նրա թուփը բարձրանում, ճյուղավորվում ե ամեն տարի սերմ տալիս: Հնդկաստանում նրա թփի բարձրութեանը հասնում ե մինչև 2 մետրի. նրա դլխավոր արմատը մինչև մի մետր մտնում ե հողի մեջ. շատ պինդ ե ե ուժեղ, յերաշտին ավելի յե դիմանում, քան հացաբույսերը, արևածաղիկը, յեղիպտացորենը:

Տիգկանեփը սիրում ե պարարտ, կալիա-ավազային հող, սևահող. ուժասպառ հողերը կարելի յե պարարտացնել հնացած դոմաղբով, աշխան վաբի ժամանակ, իսկ հանքային պարարտացուցիչ նյութերից՝ սուպերֆոսֆատով, թոմաս-շաքով ե այլն:

Սերմը ցանում են ապրիլի սկզբին, յերբ որերը տաք են լինում ե ցրտահարվելու յերկյուղ չկա: Սերմը կարելի յե ցանել շարքացանով (հացաբույսերի կամ բամբակի), ձեռքով շարքերի մեջ շող տալով, կամ բների մեջ 2 — 3 հաս մացնելով՝ 4 — 5 սանտիմետր խորութեամբ: Բամբակացան մեքենայով սերմելու դեպքում մի հեկտար տեղին դնում ե

10 կիրոզրամ սերմ, իսկ հացաբույսերի սերմացան մեքենայով՝ կրկնակի, մինչև 20 կիրոզրամ: Շարքերի հեռավորությունը մեկը մյուսից պետք է լինի 80 — 100 սանտիմետր, իսկ շարքերի մեջ թուփը — թփից՝ 50 — 60 սանտիմետր: Շուտ ծլեցնելու համար սերմը մի որ առաջ թրջոց են դնում. յեթե հողը խոնավ է և յեղանակը աաք, սերմը ծրլում է 10 — 12 որից: Այնուհետև խնամելու համար պետք է ջրել, մոխրոտերը հեռացնել և հողը փխրացնել: Ապրիլին ցանած սերմը հասնում է ոգոստոսից մինչև նոյեմբերի ցրտերն ընկնելը:

Փոսերի մեջ 2 — 3 սերմ ծլելու դեպքում թողնում են մի հատ ամենից զորեղը, յերբ 2 տերև կա վրան. մնացածը հեռացնում են, կտրելով հողի յերեսից և վոչ թե պոկելով, վորից կարող են վնասվել մնացած բույսի արմատները:

Տիզկանեփի փնջիկների կնզուղները հենց վոր սկսում են հասունանալ, ճաքճվելու նշան ցույց տալ, պետք է առանց ուշացնելու սուր դանակով կամ մկրատով կտրել և զամբյուղների մեջ հավաքելով՝ փոխադրել չոր ու մաքուր տեղ, շորի վրա փռել, մի քանի անգամ շուռ տալ, վոր լավ չորանան, հետո ձեծելով սերմը կնզուղից բաժանել Կլեյտոնի սերմազտիչ մեքենայով, խոշոր ու մանր սերմերն առանձնացնել: Թփերի վրա լավ չհասած, կանաչ մնացած փնջիկներն անձրևից չեն վախենում. դրանց կարելի չէ հավաքել, չորանոցում պահել և նույնպես ոգոստոսը:

Տիզկանեփի փնջիկների քաղը լինում է յերեք անգամ 2 — 3 շաբաթ ընդմիջումով: Առաջին քաղը տալիս է բերքի 85 տոկոսը, յերկրորդ քաղը՝ 10 տոկոս, յերրորդ քաղը մոտ 5 տոկոս: Մի հեկտար տեղից քաղած փնջիկները փռելու համար հարկավոր է 400 քառակուսի մետր տարածությամբ հող: Ավելի լավ է չորացնելու համար ցեմենտից կամ տախտակից շինած տեղ ունենալ արևի տակ և անձրև զալու. դեպքում բրեզենտով ծածկել յերեսը: Մի հեկտար տեղից

ստացվում է միջին հաշվով լավ խնամքի ժամանակ 10 — 15 ցենտներ (60 — 90 փուխ) սերմ:

Տիզկանների մշակութային մասին յեղած տեղեկություններինց յերևում է, վոր Յերևանյան նահանգը 1892 թվին ավել է 8000 փուխ սերմ, իսկ 1893 թվին 12.000 փուխ:

Սորհրդային Միության մեջ տարեց տարի աճում է տիզկանների մշակույթը. 1925 թվին ցանված է յեղել 6329 հեկտար տեղ, 1929 թվին հասել է 110 հազար հեկտարի, իսկ 1932 — 33 թվականներին, հնդամյակի վերջում յենթազրվում է ունենալ 435 հազար հեկտար տեղ տիզկանների մշակույթի համար:

Սորհրդային Հայաստանի կոլեկտիվ տնտեսություններն այդ ճյուղի վրա ուշադրություն պիտի դարձնեն, քանի վոր նրա կարիքը մեղմում մեծ է և հացաբույսերի հետ համեմատած՝ ավելի շահավետ բույս է:

100 կիլոգրամ տիզկանների սերմինց ստացվում է 30 — 50 կիլո ձեթ, վոր դեղատնեբում ծախում են իբրև լուծողական՝ կաթսոսկա անուսով:

Ձեթը դործ են ածում գործվածքների գործարաններում, ներկատու նյութերի հետ խառնելով:

Գործ են ածում հոտավետ յուղեր պատրաստելիս Ընտիր տեսակի սապոն են պատրաստում:

Գործ են ածում մեքենաներ, գործիքներ և կաշվից պատրաստած իրեր յուղելու համար:

Տիզկանների ձեթը վերջերս շատ կարևոր նյութ է համարվում՝ որանավերի դանադան մասերը յուղելու համար:

Տիզկանների թփերը ծառայում են իբրև վառելիք, իսկ նրանց մոխիրը՝ իբրև պարարտացուցիչ նյութ:

11. Անիսոն (ANIS) լավ աճում է տաք, փխրուն կրախառն, կավա-ավազային հողում և սևահողում:

Սերմը չեն ձգում միանգամից, այլ ընդմիջումներով, զարնանը, ցրտերն անցնելուց հետո: Սխտ լինելուց նոսրաց-

նում են, յերբ հասունանում ե, ձեռով քաշելով հանում են, կեղտից մաքրում, շվաքում փռած չորացնում: Մի հեկտար տեղից ստացվում է 500 — 800 կիլոգրամից ավելի սերմ:

Միանգամից չի հասունանում. յերբ թփի վերիի մասը և սերմը սկսում են մուգ գույն ստանալ, քաղում են, փռում շորի վրա, չորացնում, հետո ձեծելով, սերմը քամու տալով բաժանում են և քսակների մեջ պահում:

Ռուսաստանում տարածված է անխոնի մշակութունը. մեզնում՝ Ս. Հայաստանում նույնպես շատ նպաստավոր պայմաններ կան նրա մշակության համար:

Անխոնը դեղաբույս է, վոր գործածվում է փորի քամիները հանելու համար՝ նրանցից քաղցրավենիներ են պատրաստում, գործ է անվում նաև լիկյորներ պատրաստելու համար: Նրա յուղը դեղատներում խառնում են դառը դեղերի հետ, վոր քաղցր համ ստանան:

12. Մեկօնր (խաշխաշը — МАК), յուղատու բույս ե ավիոն — ոպիում ստանալու համար. շատ տարածված է Պարսկաստանում, Հնդկաստանում, Թյուրքիայում և Յեզիպտոսում. Անդրկովկասում մշակվում է Բաղվի նահանգում. մեզնում փորձեր են յեղել Արարատյան դաշտավայրերում և Անի-նականի շրջանում: Մեծ հաջողութուն կունենա նրա մշակութունը ոպիումի համար, մեր շրջանի հողերում:

Սաշխաշի տեսակները շատ են, բուսնում է և վայրի դրությամբ: Ափիոնի (ոպիում) համար վորպես դեղ ընդունված է ճերմակ սերմ ունեցող տեսակը: Նա մի տարվա բույս է, բարձրանում է մինչև մի մետր և ավելի. կնդուղներն առաջ կանաչ են լինում, հետո դեղնավուն դույն են ստանում: Սերմը մանր է, բաց դեղնագույն. կնդուղի մեջ լինում է մի քանի հազար սերմ, նայած մեծության:

Մշակության տեղի հողը պետք է պարարտ, մուխտտից ազատ և փուխր լինի, կալա-աղցային, սևահող:

Սաշխաշի սերմը պեքտ է ցանել շարքերով, արանքն-

յում 50—60 սանտիմետր տարածութիւն թողնելով, վոր բանվորի համար հեշտ լինի անցուղարձը: Թփերը խիտ լինելու դեպքում նոսրացնում են, յերբ 12 — 16 սանտիմետր բարձրութեան են հասնում, և շարքերում իրարից 25 — 30 սանտիմետր հեռու յեն թողնում: Քաղհանը, ջրելը անհրաժեշտ և: Ափիտնի — խաշխաշի ծաղիկը ճերմակ է, կա և մուգ կարմիր տեսակը, վորի սերմը սե դույն ունի:

Ափիտն ստանալու համար հուլիս — սեպտեմբեր ամիսներին, քանի վոր կնգուղները դեռ կանաչ են, բանվորները սուր զանակով նրանց կողքերի կեղեվի վրա, առանց ներս մացնելու՝ դժեր են քաշում, որվա տաք ժամերին, այն և՛ ստավոտյան ժամի 10-ից մինչև ժամի 2 — 3-ը: Գծեր քաշելուց կեղևի յերեսին դուրս են գալիս կաթիլներ, վորոնք թանձրանում, գորշ գույն են ստանում, յեթե արեւի տակ յերկար մնում են. դրա համար ել իսկույն պետք է քերիչով կնգուղից այդ հյութը մաքրել և՛ յցնել գոտու մեջ պնդացրած ամանը: Մի բանվորը կարող է հավաքել որական 250 — 300 գրամ հյութ: Այդ հյութը պետք է տափակ ամանի մեջ անել, դնել արեւի տակ և թողնել մինչև չորանա, պնդանա. հետո կարատել 5-ս-կան գրամով և նորից դնել արեւի տակ:

Հեղուկ մասը չորանալուց հետո կորցնում է 30 — 40 տոկոսը:

Մի հեկտար տեղից ստացվում է 12 — 16 կիլոգրամ ուղիում: Ուղիումը քուն բերող և ցավերը մեղմացնող միջոց է և շատ է գործածվում զեղեր պատրաստելիս: Զինաստանում, Հնդկաստանում ուղիումը զեղհասաներ (պիլյուլներ) շինած՝ ծխում են:

Պետական կարիքները բավարարելու նպատակով Թուսաստանում ուղիում ստանալու համար 1920 և 1921 թվականներին թուլլատրվեց 4 դավառներում մեկոն (խաշխաշ) ցանել 900 հեկտար տեղ, վորից 36 ցեխաններ հում ուղիում ստացվեց, իսկ 1922 թվին ստացվել է 14 տոկոս բարձր վորակով մորֆի:

Իսոսային մեկոսի ծաղիկները: Մեղնում ամեն տեղ շատ տարածված և ինքնաբույս մեկոսը (խաղխաղը). նրա ցողունը և տերևները ծածկված են կոշտ մաղիկներով. ծաղիկում և հունիսից մինչև ոգոստոս, քաղում են չոր յեղանանակին, ծաղկաթերթերը բարակ շերտով փռում, չորացնում շուտով և պինդ փակվող թիթեղյա արկղներին մեջ պահում, դրս խոնավութուն չծծի:

Համը դառն և, դործ և անվում ինչպես թեթև փախուղական միջոց:

13. Տուղս (altea): Տուղսը շատ տարածված և մեղնում պարտեղներում և այլ տեղերում: Նա յերկամյա կամ յերեքամյա բույս է, հաստ ցողուններով, 2—3 մետր բարձրությամբ. տերևները խոշոր են, զանազան զույններով—ձերմակ, կարմիր, վարդագույն, մանիշակագույն և այլն: Սիրում է թեթև և թարմ հող:

Ցողունից մազաթելերը հանելով՝ պատրաստում են գործվածքներ և թուղթ: Իբրև դեղ դործ և անվում նրա արմատը, փորպես ցավերը մեղմացնող միջոց:

Նկ. 14 Մատուտակ

14. Մատուտակ (բիան — лавруца) (նկ. 14): Շատ տարածված և Անդրկովկասում, մանավանդ Գանձակի նահանգում, վայրի դրուֆյամբ: Տարիներ առաջ Ուջարի և Լյաքի յերկաթուղային կայարանների մոտ գործարաններ կային, փորտեղ չորացնում, մամլում և յին մատուտակը և վազոններով: արտասահման ուղարկում: Այժմ մի գործարան և մնացել Ուջարի կայարանի մոտ, փոր պատկանում է «Բիան» ակցիոներական բնկերության: 1925—26 թ. բիանի արմատ արտահանվել

և 134.200 ցինտներ՝ 2.010.000 ուռբու արժողութեամբ:

Այդ շրջանի գյուղացիներն իրենց պարապ որերին ըզրադվում են բիանի արմատները հանելով, վոր հանճնում են գործարանին՝ ցինտները 3 ուռբով:

Խ. Հայաստանում, չնայելով այն հանգամանքին, վոր մատուտակը բուսնում, և անջրդի տեղերում՝ վայրի գրութեամբ, այդ բույսի վրա ուշադրութեան դարձնող չկա, այնինչ ուրիշ յերկրներում մշակում են արհեստական կերպով:

Մատուտակը սիրում և խոր, ավաղախառն հող: Արհեստական կերպով մշակելիս ցանքատեղը պարարտացնում են գոմադրով: Բազմացնում են արմատներով: Տնկելուց հետո միևնույն տեղում թողնում են 3 — 4 տարի, վոր լավ աճի, արմատները լավ զարգանան:

Մատուտակի արմատները հանում են զարնան սկզբին, դեռ ջուր չընկած ժամանակ, այն և՛ մինչև միջի հյուսիս բարձրանալը: Հանում են բահերով և տրակտորին լծած գութաններով: Հողի յերեսը ղուրս յեկածները հավաքում են փոցիով և սայլերը բարձած՝ գործարան փոխադրում:

Արմատները կտրատելու և ջարդելու համար հատուկ դասակներ և գործիքներ կան:

15. Ազբադբուկը կամ կասվախօթը (*валериана-маука*) (նկ. 10) բուսնում և սարալանջերի վրա, անտառների շրջակայքում, ջրաբրի դաշտավայրերում: Մաղկում և հունիսից — ոգոստոս՝ ծաղիկները հովանոցաձև են, կարմրա-ճերմակ գույնով:

Բժշկականութեան մեջ գործադրվում է նրա արմատներից պատրաստած դեղը, գլխավորապես ջղային հիվանդութեան դեմ և քրաինք բերելու համար:

Կա աղբարդուկի և մանր տեսակը, վոր սխմխմուկ են անվանում. գործածվում է թե՛ ուտելու և թե՛ բժշկականութեան մեջ իրրև գրգռիչ, քրտնաբեր, կրծքացավի, հազի, ջղային գրգռման և այլ ցավերի դեմ. իր բուժիչ հատկութեան շարժիվ շատ հնուց հայտնի յե տնային բժշկութեան մեջ:

16. Բեկեթեմն (արժանի, դժնկենի մամխի, բանգի — (кры-
шанка) (նկ. 8) միջակ բարձրութեան ծառ է, աճում է լեռ-
նային շրջաններում, ծաղկում է, մայիսից—ոգոստոս. բացի
այն, վոր ծաղիկը մեղրատու յն, նրա կեղևը բժշկութեան
մեջ գործ է ածվում է իբրև լավ լուծողական:

17. Կաթաօգար (խառտիկ, կոթնուկ, փամբուշա — оду-
заклык) (նկ. 6) շատ տարածված է մեզում իբրև ինք-
նաբույս. տերևները յերկար են, տափնաձոր է դուրս են
գալիս գետնի յերեսից: Ծաղկազուխները ծածկված են բլմ-
բուլներով, վոր մի փոքր քամուց թափվում են. ցողունը կըտ-
րելուց միջից դառնանամ կաթ է դուրս գալիս:

Կաթանջարի արմատները գործ են ածվում զանազան
հիվանդութեաններին գեմ:

Պատերազմից առաջ տարեկան 1000 ցենտներ կաթանջարի
արմատներ են արտահանվել:

2. ՎՈՐ ԱՄԻՍՆԵՐԻՆ ԻՆՉ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐ ԵՆ ԾԱՂԿՈՒՄ

ԱՊՐԻԼԻՆ.

Կաթանջար — одузаклык

Հովտաշուշան — ландыш

ՄԱՅԻՍԻՆ

Կաթանջար (խառտիկ):

Կաղնի — дуб

Արջախաղող — толокнякка

Չաման (քիմոն) — тимин

Հապալասի — черника

ՀՈՒՆԻՍԻՆ

Հազարատերևուկ — тысячелистник

Տուլտ — алтей

Չաման

Արջախաղող

Շնախաղող — белладонна

Արջընկույզ (փշախնձորի) — дурман

Մուխիկ (բանիկ) — белена

Յերիցուկ (լվածագիկ) — ромашка

Մանանեխ — зорчма

Կապրանջար

Ազրազրուկ (կատվախոտ) — валериана

ՀՈՒԼԻՍԻՆ

Հաղարատերեւուկ

Տուղա

Բարձմենիկ (յուզան) — полынь

Չաման

Արջընկույզ

Մուխիկ

Մանանեխ

Յերիցուկ

Անանուխ (նյանյա) — мята

Կապրանջար

Լորի — луна

Ազրազրուկ

ԲԻՈՍՏՈՍԻՆ

Հաղարատերեւուկ

Տուղա

Բարձմենիկ

Յերիցուկ

Կապրանջար

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻՆ

Հաղարատերեւուկ

Կապրանջար

3. ՎՈՐ ԱՄԻՍՆԵՐԻՆ ԻՋ ԴԵՂԱՐՈՒՑՍԵՐ ԿԱՐԵԼԻ ՅԵ ՀԱՎԱՔԵԼ

ՊՊՐԻԼԻՆ

Արջախաղողի տերևները
Կռաբանջարի արմատները

ՄԱՅԻՄԻՆ

Հովտաշուշանի ծաղիկները
Ցեղեսպակի, արջախաղողի, մուրշի (МАЛЫСА) տերևները

ՀՈՒՆԻՄԻՆ

Ցերեցուկի, հազարատերևուկի, լորու ծաղիկները:
Մառնոցուկի (КАПЕРСТНИК), շախաղողի, մուխխիչի,
յեղիսպակի, արջընկույզի, արջախաղողի տերևները:
Խոտեղենից՝ բարձմենիկը, հազարատերևուկը, մուրշը:

ՀՈՒԼԻՄԻՆ

Ցերեցուկի, մուրշի, լորու ծաղիկները:
Անանուխի, բարձմենիկի, հազարատերևուկի, տուղտի
տերևը:

ՈՔՈՍՏՈՍԻՆ

Հապալասու (КЛЮКВА), Թանթրվենու (ДУЗИНА) հատա-
պտուղները

Անխոնի (АКУС), չամանի պտուղները:
Խոտեղենից՝ բարձմենիկը, հազարատերևուկը:
Կռաբանջարի, աղբաղբուկի արմատները:
Մուխխիչի, մանանեխի սերմերը:

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻՆ

Անխոնի պտուղը:
Կռաբանջարի, աղբաղբուկի արմատները:
Արջընկույզի, գինձի (КОРУАКՈՐ) տերևը:

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՆ

Գինու (МОЖЖЕВЕ ЛЬХИК) պտուղը:

Կուարանջարի, աղբաղբուկի, մատուտակի (лакрица),
տուղտի արմատները:

Սերկելի, մանանեխի, արջընկույզի սերմերը:

**4. ՅԱՐՄ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԸ ՉՈՐԱՑՆԵԼՈՒՑ 100 ՔԱՆԻՑ
ՔԱՆԻ ՏՈԿՈՍՆ Ե ՍՍԱՑՎՈՒՄ**

Յերիցուկի	ծաղկից	25 տոկոս
Հազարատերևուկի	»	28 »
Հորու	»	28 »
Մորոշի	»	20 »
Շնախաղողի	սերեվից	13 »
Մոլեխինդի	»	13 »
Արջընկույզի	»	11 »
Արջախաղողի	»	20 »
Բարձմենիկի	խափց	20 »
Մատուտակի	արմատից	33 »
Կուարանջարի	»	40 »
Աղբաղբուկի	»	40 »
Մորու	պսգից	12 »
Հապարասու	»	15 »

**5. ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԸ ՉՈՐԱՑՆԵԼՈՒՑ ՆՐԱՆՑ ՔԱՆԻ
ՏՈԿՈՍՆ Ե ԿՈՐՉՈՒՄ**

Տերկները կորցնում են	86 — 55 ⁰ / ₀	հաճախ	80 ⁰ / ₀
Մաղիկները	» 80 — 70 ⁰ / ₀	հաճախ	75 ⁰ / ₀
Քոտեղիները	» 92 — 65	» »	70 — 75 »
Կեղևը	» 60 — 40	» »	45 »
Գետնի ասի պանզոյ մասերը			
»	80 — 60	» »	65 »

Մեղրածուծի (ՑՕՔՈՒՔ) խոտը, ծաղկով,

ցողուններով՝ կիրոն 3—4 ո.

Հապալասու պտուղը կիրոն 5—7 ո.

Պետք է աչքի առաջ ունենալ հակ կապելու և ճանապարհի այլ ծախսերը, մինչև ընդունելության տեղը հասնելը: Ինդարույսեր մեծ քանակութեամբ ընդունում են թե Մոսկվայի Сельскосоюз-ը (Большая Дмитровка) և թե նրա բաժանմունքները մեծ քաղաքներում:

Խ. Հայաստանում դիմել այդ մասին Հայրութպետան:

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Բժշկական բույսերը 400 տեսակից ավելի յեն. մենք աչքի առաջ ենք ունեցել և ընտրել այն բույսերը, վորոնք արդյունաբեր են և մեր տեղական հողային և կլիմայական պայմաններին՝ մատչելի:

Հայրութպետանը, Հոգժողկոմատը, կուլտտեսությունները, խորհանտեսությունները, Հայկոտպը—վոչ մի միջոց չպետք է խնայեն ավելի լայն հիմքերի վրա դնելու այն դեղաբույսերի մշակությունը, վորոնք արդեն մշակվում են մեզում. մեծ կարիք կա թե նոր տեսակները մշակելու, թե ինքնաբույս տեսակները հավաքելու և թե անձանոթ մնացածներն ուսումնասիրելու:

Գրքույկիս Բ. մասը կազմելիս աչքի առաջ ենք ունեցել հետևյալ հեղինակների ցուցմունքները.

А. К. Подгорецкий—Пособия по сбору и культуре лекарственных растений.

2. М. В. Рытов—Русские лекарственные растения.

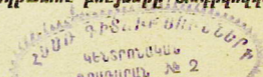
3. Дубровин—Лекарственные растения.

4. Հ. Ղ. Ալիշանի—Հայ բուսակ.

5. Հ. Գ. Մենեվելյանի—Բուսաբանություն.

6. Роллов—дикорастущие растения.

7. Միմոնյանց—Մեղրատու բույսերը Անդրկովկասում:

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0040296

4162 20409

А $\frac{I}{4603}$

В. П. КАЛАШНИКОВ

КАК СОБИРАТЬ
ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ

АРМЕНИЗ—ЭРИВАНЬ